

על ביאליק

א

משורר הבהירות

כשמתגוללים הקלעים הראשונים והעולם מתגלה אפס קצהו לפני האדם, איננו מסתפק עוד בהכרת אנשותו, כי אם מתחיל מעמיק וחוקר תמיד: מה הוא האדם? מה מהותו? מהו שרשו? מה תכליתו? אוהב הוא — כפי שאומר הפניני — להתחקות על שרשי מחצב אנשותו. כשאדם משורר, די לו בתחלה במה שיש: משורר הוא כאשר תשורר הצפור על הענף. כשהוא בא לידי התעמקות בשירה, שוב אינו מוצא ספוק בזה, כי אם בוחן ובודק הוא תמיד: מה הוא רוח-השירה המפעם ב? מה היא השירה כשהיא לעצמה ומה היא בגלוייה והופעותיה השונים ב? מדוע היא מקשקשת בי תמיד כוונת? מדוע איננה נותנת לי מנוח? מדוע היא מצוה עלי כמלכה, גוזרת ונוגשת כעריצה, נושקת כאם, כאחות וכאהובה, מושכת ולוכדת כקוסמת? ומאין באה השירה? האם רוח היא ממרום? האם רוח היא באדם? ואם רוח היא ממרום — מי אביה, מהוללה ומולידה? ולמה שלחה הנה „לגור בארץ ערבה“? אם רוח היא באדם — מדוע איננה בכל האדם, כי אם ביחדי דור ודור? ולמה הגני אני — אני המשורר בעצמי — ככל האדם ואינני ככל האדם? האם חסר אני דבר-מה, או יש נוסף לי דבר-מה? מה שם אקרא לאותו הדבר הנוסף? קראו לו: גלוי, השפעה, הברקה? הפליאו לקרא לו גם רוח הקדש. רוח הקדש? והלא אינני קדוש וטהור יותר מחבריו? ולא עוד, אלא „כל-עוד לא יקרא אפילו למשורר להקריב לו קרבן-קדש, הנה בין ילדי העולם הפחותים אולי הוא הפחות ביותר“. רוח גבורה? והרי כל גבורת המשורר רק ברגעי ההתרוממות המיוחדת, והתרוממות זו עצמה מאין מוצאה? שפעת-כחות? שפעת כחות-עלומים? הלא אלה לכל בני-תמותה — ומה יתרון למשורר? אבל האמנם אין כל יתרון למשורר, ומה היא עתרת הגונים אשר רק עין המשורר תחום? ומה הם הקולות אשר רק און המשורר תבחנם? ומה הם הרוחות אשר רק למשורר יראו ויתגלו? ומה הם הצללים, הצלילים ושברי-הצלילים? ומה

הן הנמים הדקות אשר תקשרנה את נפש המשורר לכל דבר חי בעולם? ומה הם קויהאור אשר יורחו מכל נמצא ברחבי המציאות, יחדרו את כל היקום ויפלחו את לבו של המשורר? ומה הם חלומות-הפלא אשר הוא חולם גם בזרח היום ובגוע היום, גם בשנה גם בהקיץ, בשבתו בין בני-האדם? ומה הם המראות המיוחדים אשר יגלו ויכאו לפניו? האמנם מראות-תעתועים הם, והוא בריא ושלם בכל רמ"ח אבריו הגשמיים והרוחניים... ומה הוא העצב המיוחד אשר יתקוף לב המשורר, עצב-פתאם, בלי כל סבה חיצונית נגלית? ומה היא החדנה הגדולה אשר תמלא לפעמים לבו, חדנה-נצח, חדנה-שמים, בלי אשר ידע „לשמחה מה זו עושה“?

כשבא המשורר לכל התהומיות שבשאלות אלה, הוא מתחיל לראות בעצמו כמין שניתי: הוא ואותו הדבר החי ומתגלה בו פתאם. הוא קורא לאותו הדבר „בתי-השירה“ ושואל על מוצאה, טבעה ומהותה. תשוקה מיוחדת למשורר לדעת ולהכיר אותו דבר-הפלא, החי בו כגר וכאורח מעולם עליון אחר זר ומוזר. מי הוא אותו הזר, מה מעשהו ומה חפצו ממנו, איש ככל האנשים, עפר ואפר, חרס את חרסי האדמה? צופה ומסתכל הוא באותו ההיכל הנעלם ומטייל בחדריו, אוצרותיו וגנוזיו הסתומים וכמוסים. במדה זו שהוא מרבה לטייל, הוא מרבה להתפלא, כי בלכתו הלאה הלאה תראה העין מה שלא יראה ותשמע האזן מה שלא ישמע. חפץ הוא המטייל לתפוס ולהשיג את הגנוזים ההם — והם לא יתפסו ואף גם לא יישגו בכל בהירותם... ואולם יש אשר אותה התשוקה תהפך לתשוקת פרא, תשוקת שבירה והריסה, תשוקת הילד בהנתן לו כלי-צעצועים לשבר את כל הכלי, למען דעת את כל אשר בתוכו ובתוך-תוכו. או אז יחוקר וידע המשורר את כל היסודות, החלקים ותלכי-החלקים שבשירתו — והשירה בעצמה, השירה בהוד שלמותה, תעלם ממנו. הוא רואה אז את הקנים ואיננו רואה את השמש, רואה את חשך-הלילה ואיננו רואה את הלילה, רואה את כל כוכב וכוכב ואיננו רואה את גלוי כבודו של „הפלא“, רואה את המים ואיננו רואה את הים, רואה שברי-ימים ואיננו רואה את החיים...

בנפשו של ביאליק מתגלה הפרוצס הזה בכל חליפותיו ותמורותיו והוא המקור לרבים משיריו. אין המשורר חדל לחפש את המוצא של שירתו. ויחד עם זה הוא שואל את נפשו תמיד: מה היא שירה? יודע הוא את הדבר מנפשו ובנפשו, אבל ידיעה זו איננה מספקת לו. חפץ הוא, שתהי לו תפיסה בדבר זה כמו בדבר מוחש. מלביש הוא את דבר-הפלא, שקוראים לו שירה, בדמות ומציר הוא אותה הדמות לכל חטוב-אבריה. מציר הוא ומציר — ומרגיש הוא בכל-זאת, שנשאר איוה דבר שאי-אפשר לציר, והוא מצטער צער גדול על זה. כי אוהב הוא ביאליק את הבהירות ורק את הבהירות. אוהב הוא רק את הזהר המשתפך בראש כל חוצות, ואיננו אוהב את הזהר הנעלם. אפילו הלילה אור בעדו. כשהוא בא אל הנעלם הגדול שבדברים, מיד הוא כועס ומתקצף או עוזבו לנפשו כאומר: אין לי ענין אליו. זהו הצד החלש שבכל שירתו

עבודתו של ביאליק. אבל נראה-נא בתחלה את המשורר בהתאמצו לעמוד על מהות שירת-עצמו.

כשאנו פותחים את ספר השירים וקוראים אותם כסדרם, בת-שירתו של ביאליק מתגלה לפנינו "נוגה" ו"לבושה אלמנות". לאזנינו מגיע תכף הד השכינה העטופה שחורים ולבושה שחורים ומתראת לבניה-ידידיה כבוכה על בעל-נעוריה ועל בניה, שגלו מעל שלחנה. ואולי גם המית-מה של ההשכלה "בת-השמים" הקובלת על בניה היושבים בחשך. בעל השמע הדק שומע בשיר: "ביום סתו בקרן חשכה נוגה מצאתיה" הד קול האגדה: "אמר רבי יוסי, פעם אחת נכנסתי לחרבה אחת מקרבות ירושלים ושמעתי בת-קול המנהמת כיונה" יחד עם הד קול השכינה של י"ל גורדון... ישיבת וולוז'ין, שיריו של גורדון, תשוקת-החיים העצומה וכסף הילדות של ביאליק הם המפתח לכל השיר הזה

ביום סתו בקרן חשכה נוגה מצאתיה
ולבושת אלמנות אלי במראה התודעה,
ובתמלה רבה שמה בי עיניה, ובדומיה
על ראשי ידה המתרפקה תרש הודעוזה.

עד כאן - אגדה.

יתומי - לחשה לי - יתומי נשכח בעלטה.
כצמח רך בקר, בדמי-יגונה תתיגעו;
אף דע-לך, כי דמעה כלואה תיקד עד שאול משה
ובכי מתאפק עד שמים עולה ובזקע.
פסתו מעון בלי נגהות, דלוחים ועכורים,
בלי צחוק, בלי גיל, ימי ילדותך השממים תמו;
ובחרף משכים אל אשנבה נשקפו הנעורים,
ופניהם הזועמים מן החרוב לך רעמי.

כאי בוכה צערה-עלומים.

ויכום-חל אחד ארץ תייתפל לך נבאו,
ונחלום רע אחד ארג העפביש בלבבך;
דראון, ולות, רפש-עולם, צרות לא-נשמעו,
ויחוו לך מחשפיי-עולם תלואים על שמיה.

זוהי השקפת ההשכלה על כל חיי הגיטו, שאינם אלא חשך ודלות ובערות וצרות בלי כל טעם, תכלית ומטרה. יופר-נא הקורא את חרוזי גורדון:

אשיר יום • אשיר עבדות נצחת,

אחלום דראון-עולם, עבטיס ורפש.

ככה שומעת האזן הבוחנת את הד-קולו של גורדון בחרוזים רבים מז השיר הזה ביחוד - הדו של היאוש הגורדוני:

מני אז בת-שירתי שחורח כעורב,

מנהמת היא בבת-קול מקרבות הר חורב...

או

פוז נאליח הכל, הכל סג -

לע עולם טוב שכלו חג...

יש קרן ברוקה, פנת אור,

ששמשא - צדקה, רוחה - דרוח,

שם תרמי מקום לך ולי -

קום נעוף יחדו, נדאה, בני...

לא זה המנוחה, עוף מפוז...

אף, למה, לבי, תדנה כזה?

מי הטיל בחדריך צל,

אפלת-עד וחסכת-אל,

מדוע אתה זעה, סר -

יש מרחב-יה - ולך הוא צר...

(בערב חיוס, חרביט)

שומעים אנחנו גם כאן את המית שכינתו של גורדון:

צר לי עליך המשורר בן-אולי,

מרחב יה אין לך להלך-נפש...

ואולם הכרתו של המשורר הולכת ומתעשרת, הולכת ומתחזקת, הולכת ומשחררת מהשפעתה של ה"השכלה", ויחד עיזה - הולכת ומתעמקת

במהות שרשה, מצטמצמת ומתכנסת לתוך עצמה. באותה שעה המשורר מטה את אזנו להקשיב אל "רוי הלילה" – ורוצה לגלות לעצמו את פתרונו. שיר זה מגלה לנו את כל הפרוצס הפנימי של שירת ביאליק בתקופה ידועה, וטוב שנשוב להקשיב אל צליליו החרשיים:

חצות ליל. בעד אשנפי הפתוח

בלט אל חדרי שטפו גלי רוח

איש אחרי אחיו, חרש אט נשבו,

כמו מסוד קדושים עתה שבו

ובעברם רפרפו עלי בדרמה

כרמו קל מארץ נעלמה.

מדוע דוקא, "כמו מסוד קדושים עתה שבו"? מדוע לא "מסוד קדושים"? "כרמו קל מארץ נעלמה" – מדוע דוקא "כרמו" ולא "רמו"?...

רק להב גרי יחיד, – השמע

הוא לשון כל-גל, שפכה יודעו?

גם צלי על הקיר, הצל השחור,

לרגעים מלא-קומתו נע לאחור.

מאין הם הרוחות הפלמונים,

הבאים בלי רשות, כמו אין אדונים

לחדרי מי הם הקרשי-צירים

ומרגלים חרש, רואים ואינם נראים?

ומה בכלל הרוחות? מה חיהן, טובן?

השאלות שאלות הכל הן, כמובן, –

אך מי זה ירשיעני, משורר עני,

בשכתי לילה בדר אל שלחני

לנגדי צל משנה מכפר על הקיר –

אם נפשי התעוררה, דברה שיר?

השאלות שאלות הכל הן, כמובן... אישי המשורר! מדוע אתה חושב, כי

הכל הן כל אלה השאלות? ומדוע אתה צריך להתנצלות על שעוסק אתה בשאלות אלה ו"נפשך התעוררה לדבר שיר"?...

"השאלות שאלות הכל הן, כמובן". למשורר, המשתחרר לאט לאט מן ההשכלה ועם כל זאת בתוך-תוכה הוא שרוי, "מובן" הוא, סגין לשאל מאין באים הרוחות, מה הם כשהם לעצמם, מאין יבואו, לכן יורמו, מה לחשם, מה שיחם, מה הגיגם, מה סודם, מה הם מסמלים, מה הם מרמזים ומה הם מגלים; אבל לנו אין זה "מובן" כלל וכלל, ומעולם אנו לחשב, שדוקא התעלומה שבדברים היא גם שירתם וגם אמתתם הגבוהה.

"השאלות שאלות הכל הן, כמובן" – אבל מה הם כל החיים בלא אותן השאלות של מה, מאין ולכן? מה הם כל החיים בלי החדירה לתוך עמק-עמקם ומהותם הטמירה? איזה ערך יש לעולם כלו כשהוא מחוץ, מברר, מגלה ופרוש כשמלחם הלא רק בשביל שהעולם, כשהוא עומד בעצמיותו, מכסה, נסתר ונעלם מאתנו, מגלה ומכסה כאחד סוד נורא אשר רק ההרגשה העמומה ממציאותו ממלאה אותנו פלצות-ההשתוממות וחדת-קדש אשר לא נוכל הכילה, הוא מלא ענין. העולם מעלים ומסתיר מפנינו את האור השופע בו ועליו מ"טמירא דכל טמירין", ובשביל שידעו אנו, כל אחד לפי המדרגה שלו, ממציאותה של אותה ההעלמה אשר "לית מחשבה תפיסא בה כלל" ורק "ברעותא דלכא אתידע" בעתות הפשר, ההכנה הראויה או בברוק הפרק הנפשי לפתע-פתאם, הוא, העולם, הלבוש החיצוני של הסודיות, מלא זיו, לפי וטהר לפנינו, אבל בלא כל אלה, בלא כל אותה הסודיות, שהיא היא אמתת האמת של כל המציאות, הלא כל העולם כלו אינו אלא בית-מטבח גדול; ואפילו אם נאמר יחד עם בנרוב, ש"העולם איננו בית-מקדש, כי-אם בית-חרשת" – מה הוא כי נכרע לפניו ונשיר את שירתו הרי "בית-חרשת" זה מהדק, משבר ומגרם את כל מה שיש בו מן העלוי, הרום, הטוב והיפה, ומעלה דוקא את כל מה שהוא פחות ושפל, נבזה ונמאס, ובכלל כל מה שאין לו כל ערך, ענין ותכן. עולם בלי כל סודיות הרי זה הוא העולם, שצדקו מאד כל גדולי-האנושיות בבוותם אותו ובאמרת יחד עם המשורר היהודי בימי-הבינים:

אשרי רואה כל טוב עולם חציר ינמן תוף זו ירק,

ונצורת-לב יחשב תכל ובפניה ירק ירק.

ואם אנחנו אין חלקנו בין מבוי העולם, ואדרבה משתאים אנחנו להוד-זיוו, הרי זה רק משום שמרגישים אנחנו את תפארת קדשתו ועצם תעלומתו, משום שכמהים אנחנו לראות לא רק "לבוא דמלכא", כי-אם גם "גופא דמלכא", משום שמרגישים אנחנו בנקדה המרכזית של כל הויתנו, שישנו אותו "גופא דמלכא" ושהוא, רק הוא, המציאות האמתית. אבל

הרי עצם השירה, הרגשת הכמוס והנורא, החרדה הפנימית והנסיגה-לאחור מפניו. ואז המשורר אינו חדל לבקש את הפתרון:

מה-יִרְמֹזֶן הַקּוֹלֹת הַנִּפְלְאִים

הַצּוֹלֵלִים בַּמָּרְחָק וּבַלְעִים?

הֵד מֶה נָמִי הֵם? לָמָּה כֹּה יִהְיֶיז?

וּבַעֲצָב עוֹלָם דּוֹמֵם אֵט יִכְלִיז?

אֵת אֲנַחַת מִי יוֹלִיכוּ בַתְּעֻלְמוֹהֶז?

אֵת תְּאֻנָּת מִי, אֵת תְּקֻנָּת מִי יוֹרִידוּ דּוֹמָהז?

הַתְּלוּנָה חֲרִישִׁית הִיא, אִם תְּחַנְּנָה וְכֵה

תִּתְמוּגָה שָׁם? אִם כְּלִיֹן נֶפֶשׁ דָּכָא?

וככה חולפים ועוברים באורים ובאורים. למה יבקש המשורר באורים למה שאין לו כל באור ורק אי-באורו והסתרו בערפלה-הנצח הוא הוא עצם מהותו?

בתקופה ההיא כתב ביאליק את שירי-הזהר שלו ("צפרירים", "זהר", "עם פתיחת החלון", "משירי החרף", "בשורה", "גבעולי אשתקד" ועוד). ה"Leitmotiv" של כל השירים האלה הוא:

אֵלֹו שְׂבַע שְׁמֹשׁוֹת, אֵל, בְּמֶרֶס תְּלִית -

נֶפֶשִׁי סִבֵּאת הָאוֹר לֹא יִכְלֶת רִוִּית.

אצל האלהים הוא לא רק "יוצר אור", כי-אם גם "בורא חשך", והוא "גודל אור מפני חשך וחשך מפני אור". מבעד הזהר רואה חווה-הטמירות את חשך ההעלמה, ומעד החשך את האור הגנוז (לא את האור הגלוי של ה"צפרירים"). ואולם ביאליק שזחה ביס-הזהר, נחשולי-אורים שואפים להטביעו ו"ציציות הזהר" מטפחות על פניו. שקוע הוא כלו בנגלה, ובהציץ בו אור הנסתר הוא חפץ לעשות גם אותו לנגלה...

מעבר אל הנשגב והנפלא באמת אני רואה בשירת "הבִּרְכָּה" של ביאליק. אצלנו כתבו וכותבים הרבה על שירים, שאין ערכם הפיוטי גדול כל-כך, בשעה שכמעט לא כתבו מאומה על "הבִּרְכָּה", שעולה היא בחסנה, בהודוניה ונעם-שלונה ועם-זה גם בעמק-אמתותה וחביון תעלומתה על רבים-רבים משירים אחרים של ביאליק. "הבִּרְכָּה" הרי זו תועפת האמנות לפי יִפְיָה, שכלולה וגִּנְרָתה. יחד עם-זה ביאליק מתרומם בה עד לידי גבה מְטַפִּיסִי, אף כי גם פה לא התרומם עד לידי גבה רוי וסודי ורחוק-רחוק הוא עוד מהיות צופה במרכבה. יִשְׁנָה נא הקורא

ביאליק בתקופת-הרציונליות שלו קש והרגיש, כמשורר, את הדבר הזה בל-אידועים; אלא מכיון שחפץ להביע את הדבר ההוא, חש את-עצמו כנער, הנתפס על מעשה-שובבות, והוא עומד ומתנצל על זה...

ואולם הנה המשורר נותן תפשה ל"משובתו":

וּפְתָאם צַר הַמָּקוֹם לְנִשְׁמָתִי

מִהַשְׁתַּטַּח תַּחַת צֵל קוֹרְתִי

וּקְעָבֵד יִשְׁאָף צֵל וּכְנֶשֶׁר עָבִים

כֵּן כְּלָתָה נִפְשִׁי לְסֹפֶר הַכּוֹכָבִים.

הַצֶּרֶךְ גָּדֵל גָּדֵל: בִּי הַתְּעוֹרֵר -

וּבְכֵל עֲזוֹן הַצִּפְחָן - חוֹשׁ הַמְּשׁוֹרֵר.

התעורר, חוש המשורר בכל עזו הצפתו, ועם-כך-זאת הרציונליסט שבביאליק עומד ומפרש ומבאר ומתנצל:

נֶאֱוָיָא כְּעַד אֲשַׁנְבִּי הַפְּתוּחַ

הַחוּצָה רֹאשִׁי לְשִׁאף רִוִּת, רִוִּת,

וּלְעֵינַי נִגְלָה שָׁר שֶׁל לִילָה, כְּלוֹמֵר:

מִחֲשָׁבִים, שְׁחוּר, דּוֹמִיָּה, צֵל גּוֹמֵר.

מדוע צריך הוא "שר-לילה" ל"כלומר", לפרושים ולבאורים? והאמנם "שר של לילה" הוא באמת רק "מחשכים, שחור, דומיה, צל וגומר"? האם מתפרש הוא ומתחלק "שר של לילה" לחלקים? האין המשג "שר של לילה" בעצמו מעורר את דמיונו ואת כל הנרקם בחדרי-חדרים של נשמתו אלפי פעמים יותר מאשר כשאנו מנתחים אותו לנתחי "מחשכים, שחור, דומיה" ועוד, ועוד, שאחרי כל אלה חסר העקר - הלילה בעצמו עם הוד-אימתו ופליאת-סתימתו? ככה חורז ועובר ביאליק ב"רוי הלילה" שלו מבאר לשירה ומשירה לבאור...

מו, שֶׁם עוֹמֶדֶת חֲרָבָה מְטָה -

וּמִי יוֹדֵעַ מִה־יִתְלוֹן קֶרֶבָה עֲתָהז?

וְשֶׁם מִבֵּית-הַנֶּנְסֶת תִּבֵּיט שְׁמָמָה -

וּמִי יוֹדֵעַ מִה־יַעֲשֶׂה שְׁמָהז?

וּמִה־יִתְחַדֵּשׁ שֶׁם וּמִה־יִרְקַם

בֵּין חֲרָלֵי גֵדֵר דְּחוּיָה, קִיר מַעֲקָנָהז

אח האור הברכה שבשיר „זהר“, שנכתב בשנת תרס"א, עם שירת „הברכה“, שנכתב בשנת תרס"ה – ויראה מהגדול הוא החיל השירתי והמחשבתי כאחד שעשה ביאליק במשך השנים הללו. ב„זהר“ אנו רואים את הציור החיצוני של הברכה, למשל:

וקעין עולם הפוך: שמים חדשים,
ויו שמש מצנן ופני יקום צנוע
מעלה צעיר-שלון וחלום שקט-עולם
בתוך מיי-המנוחות הצלולים שקוע –
והלל שם כה בהיר, כה שאנן, כה חולם...
מקצתם עלטת-צאלים שוככה
וירקים המים ושרוים בנחת.
מזה ומזה תאפלנה בצלן
על עולם התחתון שמי גדות הברכה,
והפוכים וכפולים נשקפים מתחת
הסוף, ויוי סלע ונופול של אילן
הדוגית הקשורה לגזע עץ חטוב,
התלולית המערה בגידי שרשים,
שני אוזי-הבר והחסידה האחת,
כובסת חשופה מנפצת כבסים –
והלל שם כה מצנן, כה רענן, כה רטוב...

וראו נא, כיצד מתאר ביאליק ברכה זו עצמה אחר עבור שנים, בנוסחו להחזק בעצמו ולשוב ברוח לתם געוריי

מבית לפרקת של העלים
שם יש אי קטן ירק הפיד דשא,
אי בודד לו, כעין עולם קטן בפני עצמו,
דביר-קדש שאנן, מצנע בין צאלים
של וקני-ער רחבי-נוף ומסר-בלי-צמר,

תקרתו – כפת-תכלת קטנה,
הכפויה ומנחת על העצים ממש,
רצפתו – נוכית: ברכת מים ופנים,
ראי-כסף בתוך מסגרת דשא רטב,
ובו עוד עולם קטן, עולם שני,
ובאמצע כפה זו ובאמצע אותה ברכה
זו נגד זו שמי אבני-כדור קבועות,
כדורים גדולים ומבהיקים
שני שמשות...

ובשכתי שם על שפת-הברכה,
צופה בחידת שני עולמות, עולם-תאומים,
מבלי לדעת מי משניהם קדם,
ומטה ראשי תחת ברכת שבי חרש
מרעיפי צל נאור ושיר ושרף כאחד –
הייתי מרגיש בעליל בנבע חרש
כעין שפע רענן חדש אל נשמתו,
ולבבי, צמא תעלומה רבה, קדושה,
או הולך ומתמלא דמי תולעת,
כאלו הוא תובע עוד ועוד ומצפה
לגלוי שכינה קרובה או לגלוי אליהו.

הברכה, שהיתה בראשונה רק ראי שקוף של הסוף, ויוי סלע, נופו של אילן, דוגית קשורה, תלולית מערה בגידי שרשים, נעשית עתה ל„דביר קדש שאנן מצנע בין צאלים“, שהיושב על שפתו „צופה בחידת שני עולמות, עולם-תאומים“ ולבבו „צמא תעלומה רבה, קדושה“, ומצפה לגלוי שכינה קרובה או לגלוי אליהו.

אין פלא, שהמשורר עובר אחרי-כן מן ה„ברכה“ אל כבשונו של עולם בכלל וכותב את השורות, אשר קשה למצא דוגמתן לעז, ליפני ולעמק גם-יחד:

שפת אל חרישית יש, לשון חשאים,
לא קול ולא הברה לה, אך גוני גונים,
וקסמים לה ותמונות הוד וצבא חזיונות,
בלשון זה יתנדע אל לבחירי רוחו,
ובה יתהרר שר העולם את הרהוריו,
ויוצר אמן יגלם בה הגיג לבבו
ומצא פתרון בה לחלום לא-הגוי —
— — — — —
בלשון זו, לשון העשונות, גם הברה
לי חדה את חידתה העולמית.
והבזיה שם בצל, בהירה, שלווה, מחשה,
בכל צופיה והכל צפוי בה, ועם הכל משתנה,
לי נדמתה כאילו היא בת-עין פקוקה
של שר-היער גדל-הרזים

וארץ-השרעפות...

המהלך מ"רוי לילה" עד "הברכה" גדול הוא מאד. מה שהיה אז רק דמיונים והרהורים, המתבשרים מעצמם ונכונים בכל רגע לבקש סליחה ומחילה מהוד-מעלתו, "השכל הישר", השכל הבעל-ביתי, הפקחי, היומי, שלגבי ידיה, "שר של לילה" אינו אלא "שחור, מחשכים, דומיה וגומר", ומן השכל הפוזיטיביסטי הגזור ואומר, שכל השאלות של מה, מאין ולאן, שאלות הבל הן, — נעשה עתה לדבר שבנדאי. כשהוא מדבר כאן על "שר-היער" הוא נותן בארבע מלים דמות נשגבה. שר-היער הוא "גדל-הרזים וארץ-השרעפות", ולשון מיחדה יש, שבה, יתנדע אל לבחירי רוחו; והמשורר, השב לתמת ילדותו, שומע, בת קול אל מסתמך, ומצפה לגלוי שכינה או לגלוי אליהו.

רק חבל, שגם כאן המשורר שב כפעם בפעם אל ה"כאילו" שלו, שיא כעין קמיע נגד טענותיו של השכל הפקחי: ולבבי, צמא תעלומה רבה, קדושה, אז הולך ומתמלא דמי תוחלת, כאילו הוא תובע עוד ועוד ומצפה לגלוי שכינה קרובה או לגלוי אליהו. בטוח אני, שהמשורר בתם ילדותו ובתם שירתו שפכה בשעת כתיבת "הברכה", לא היה כלל כאילו תובע ומצפה, אלא תובע ומצפה ממשי. הוא היה אז פשוט (למה נחפיש ככה

שצריך להתהלל?) תובע, דורש ומחכה לפלא הגדול, לאליהו אשר יגלה אליו פשוט כפשוטו או לגלוי השכינה עצמה. "לי נדמתה כאילו היא (הברכה) בת-עין פקוקה של שר-היער וכו'". מדוע רק, נדמתה? ורק, כאילו? מאחר שהברכה עלתה וגדלה כאן מדמות חיצונית לסימבול של הילפי האינסופי הנמצא, שהעולם המוחש משתקף בו, — כלום מטיל הוא המשורר ספק במציאותו של ההוד הרוחני ושל אותה, "שפת-אל חרישית" אשר בה יתנדע האל לבחירי רוחו ובה יתהרר שר העולם את הרהוריו?

אבל עוד דברים בגו: גם ההתעלות עצמה של המשורר כאן, אף שפנימית שבפנימית היא לגבי, "רוי הלילה" ושירי-הזהר שלו, חיצונית היא לגבי אותה האמת שביאליק כמו בורח ממנה כמעט בכל שיריו. אם ביאליק פונה אל השמים בזעקה מרה: "שמים בקשו רחמים עלי", הוא מוצא לנכון להוסיף: "ואם יש בכם אל", "ואם" — רק על-תנאי הוא מדבר, לטעמכם, לשיטתכם... ולא עוד, אלא מוצא הוא לנחון לברר עוד יותר את יחסו לאמת האמתיות: "ואני לא מצאתיו"... האמנם? ומי הוא המדבר באותה "שפת-אל חרישית"? ומי הוא בעל ה"מראות"? ומי הוא המדבר לבחירי רוחו ומי הוא המתגלה בכל, חלום לא-הגוי, בכל מרחב, בכל זך, בכל רטט, בכל גאות ובכל רפרוף, בכל יפי ובכל זהר, בכל זעף, בכל רעש ובכל נהימה?

ובשביל שאין ביאליק חפץ להגיע לאותה אמת האמתיות, הוא נשאר בעתות ההתרוממות הפיוטית המיוחדת שלו רק בגבולה של המטפיסיקה ואינו מגיע למה שלמעלה ממנה — לצפיה הלבבית המסתורית, הוא רואה גם אז רק "תמונות הוד וצבא חזיונות" ושומע, "לשון המראות", אבל אינו מגיע לידי צפיה בעצם האמת האלהית, שהיא למעלה מכל גלוי חיצוני ומכל מראה חיצוני, וגלויה הוא בנשמה ברגעי הברקה או — לבני-עליה שזוכים לזה — בחזון נבואי. בתמת המשורר שבו מצפה הוא לגלוי שכינה או לגלוי אליהו; אבל כשבא לכלל בטוי, מתחיל הוא להטיל ספק גם בעצם מציאותה של האמת השכינתית...

הד, "רוי הלילה", שירי-הזהר ושירת "הברכה" אני שומע גם בשירי-האהבה של ביאליק. אין בהם לא מסערת התאווה מזה ולא מהמסתורין שיש בחזון האשה מזה, אבל יש בהם אותו "האוויר הנוח והנח", ההוד והזהר והקלילות, הנצילות, הרחיפה והטיסה הרוחנית שבשיר, — ההסתכלות של ביאליק. מזה — האידיאליות הנשגבה והנפלאה שבשירי-האהבה שלו. מנקדת-השקפה זו שירי-האהבה של ביאליק הם עצם פטוין של הטהרה, הופות והישראות. אמנם גם כאן ביאליק משלם מס לזמנו, לסביבתו ולהשכלתו ומדבר הוא על שני צפעונים, "פתנים שחורים", אשר "אכילו שרפו, יצקו רעל"; אבל מה הם המבטאים היחידים האלה — שבחי משיריו הילדותיים — נגד סמלי הזהר והטהר, שכל שירי-האהבה של ביאליק מלאים מהם? היש לך שיר-אהבה יותר ישראלי ויותר אמתי, לגבי משורר ישראלי, מן השירים: "מכתב קטן לי כתבת", "עם דמדומי החמה", "איקל",

"קומי צאי" ו"הכניסיני תחת כנפך"? תמה אני, אם יבין איזה ארץ, יהי מי שיהיה, את כל ההוד והיפי הנשגב שבשיר "הכניסיני תחת כנפך" אשרי היד, שכתבה שיר של כאב וצניעות ישראליה כזה!

חסר-המסתוריות, המציין את שירי-הסתכלות של ביאליק, חסרון זה שאני חושבו שם, בשירים ההם, למגרעת גדולה, מגרעת הגזולת אבן יקרה מפתח הנהדר של המשורר, חסר-המסתוריות זה עצמו מתהפך למעלה עצומה בשירי-האהבה שלו.

ודוקא מפני שהשאלה המינית תהומית היא ביותר ושרשה במסתורי-המסתורין; דוקא מפני שהיחס המסתורי אל חזון האשה הוא עתה מודרני ביותר; דוקא מפני שהכל נעשים מסתוריים במקצת כשהם באים לשאלת-השאלות הזאת; דוקא מפני שהיחס היסודי לחזון האשה הוא לא רק חלק מחכמת החן-הישראלית, כי-אם גם דבר שנשמת הקבלה תלויה בו; דוקא מפני שהיחס הזה קדוש ונערץ הוא ביותר, - כרוכה סכנה גדולה ועצומה במי שבא לשורר על האהבה וקסמי הקרן בידו. רבים נכשלו, נפלו ושברו את מפרקתם בגשתם להיכל נעלם זה. מן המסתוריות הקדושה אל התאווה הסוערת - רק צעד אחד. אשרי מי שלא נכשל ונשאר בלבנת הספיר של הקדשה, ואוי לו למי שמעדו רגליו, נכשל ונפל למקום השמאה, שתחלתה סערה וסופה גסות, שפלות וכעור. למה נבקש משלים רחוקים? יבואו מעשי-הנבלה של השבתאים האחרונים והפרנקיסטים ויעידו...

בכגון דא אומרים לו למשורר: אל תהרוס לעולתו הסוג אחרו די דך בצניעותה, יפה וטהרה של האהבה עצמה, כשהיא אמתית, נפשית, נשמתית - ו"בהדי כבשי דרחמנא למה דך?"

ביאליק מצא בשירי-האהבה שלו את הבטוי המוסרי המיוחד של האהבה הנשמתית, ובוה עולים הם שירי-האהבה שלו אף על שירי-האהבה של משוררינו מימי-הביניים, אף-על-פי שהם היו דתיים הרבה יותר מביאליק.

אצלם היתה הדת לחוד, ושירי-האהבה - לחוד. ביאליק הוא ישראלי בעקר לפי עצם תכונתו ויחסו אל העולם. לפיכך יחסו אל האהבה הוא ישראלי טהור ממילא. ודוקא כשהיחס הזה הוא אצל ביאליק כדבר הפאמאלי, בלי כל מחשבה וחשבון, כמעט בלי-יודעים, דוקא אז הוא אצלו טבעי, עמק ויפה, וממילא גם אמונות-שירי ביותר. כשהיחס הזה נעשה אצלו לדבר שבכונה וביודעים, אז יורד הוא מפסגת הסתכלותו, השיר "לבת ישראל" הוא דוקא החלש בכל שירי-האהבה של ביאליק. ביאליק גדול הוא באמת בכל עת ששומע הוא את הקול דופק בלבו הישראלי ומוסר לנו את הד הקול ההוא בלא כל מגמה לאמית ומוסרית. זהו מה שחפצתי להגיד על ביאליק בתקופת-הבהירות שלו. מן תקופת-הבהירות עובר ביאליק אל תקופת הגבורה הלאומית, ומשם - אל הנבואה והתוכחה. התקופות האחרונות ענין הן למאמרי הפאים.

שמעון גינצבורג

ביאליק

חיים נחמן ביאליק - עדין לא נחשף, ומי יודע אם יחשף, סוד נפשו העשירה. עדין לא נמצאה, ומי יודע אם תמצא, פורמולה כוללת ומקפת את כל פחות-נפשו, כפי שהתבטאו בשירתו ופרוזהו, באורותיהם ובצלליהם. אמן לאמי גדול זה, די מקום לחוקר הספרות והסגנון להתגדר בו, ויש אשר בשביל החלקי והמקרי אין אנו רואים בו את השלם והנצחי. ואחרי תעיה ותהיה רבה בו, יש אשר אנו חוזרים ושואלים את נפשו: יער פלאי זה מה טיבו? סוד נפשו העשירה של ביאליק בשלמותה מהו?

מה הוא ביאליק? ביאליק הוא, קדם-כל וככלות הפל, משורר האמה העברית לא אך ב"מה" שהוא כותב בלבד, אלא אף ב"איך" שהוא כותב; לא בתכן בלבד, אלא אף בצורה. לא מקרה היה הדבר, אשר ביאליק היה הראשון ששָׁב אל המשקל העברי המקורי, הנבואי; משקל זה אשר לא יציר אצל בן-דורו הגדול השני, שאול טשרניחובסקי. כי בביאליק - ולדעתי הרי זה עקר-העקרים בהבנת שירתו - התלבשה, ובשירתו התגבשה, הנשמה העברית על כל אורותיה וצלליה, על כל מעלותיה ומורדותיה, פרטית וקמטית. גאוננו הלאומי מדבר מתוך גרונו אף, ודוקא, בשעה שהוא שר על צערי-היחיד ועל הטבע ועל האהבה... משוררים לאומיים כאלה, אשר חזיון יקר הם בחיי כל עם (משוררים לאומיים כאלה היו לאוקריינה: שבצ'נקו, לעם סקוטלנד: בורנס, לאמריקה: ווהיטמן), תופסים מקום מיוחד בספרות העולמית. בהם הקוראים מבקשים לא, כבמשוררים אנושיים-כלליים, את היפי האוניברסלי בלבד, אלא את האפי הלאומי בראש ובעקר. פיתן לאומי אשר כזה עושה שלא במתפון את שליחותו הנכבדה, בתתו לכל האנושיות הערה את האפשרות לעמוד על אפיה של אמתו, על השקפת-עולמה וחייה, געוגיה וצערה בעבר, חלומותיה ומשאות-נפשה לעתיד לבוא. הרחבות של פריירות-אמריקה משתקפת בשורותיו הרחבות של ווהיטמן אף בשעה שאינו נביא אמריקה ושופרה מדעת, אלא מתיחד הוא עם עצמו ושר אך ורק על עצמו. כי בהופעת ווהיטמן נתרשש גם יקר-המציאות: ווהיטמן ואמריקה, כביכול, נתמוגו בנשמתו והיו בו לנפש אחת. ומתוך שהיה נאמן לחייו הפרטיים שלו - מלא, דרך-אגב, באמונה שליוות-צבור... שליחות כזה, על-הרב, אין